

11. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. М. Яковенко. – 2-е вид., переглян. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с., іл.
12. Попов Г. Луцький Трибунал 1578 р. / Г. Попов // Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. – К., 1925. – Вип. 1. – С. 32-58.
13. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [та ін.] ; маст. З. Э. Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінск : БелЭн, 2007. – Т. 2 : Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – 792 с. : іл.
14. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Ч. 1, т. 1 : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-западной России. – 555 с.
15. Демченко Г. В. Притомные люди и копная сторона / Г. В. Демченко // Варшавские университетские известия. – 1899. – № 5. – С. 1-29.

Анотація

Сокальська О.В. Функціонування каптурових судів на українських землях в останній третині XVI ст. (на прикладі Волинського воєводства). – Стаття.

Стаття присвячена організації, складу та функціонуванню каптурових судів, які діяли у період безкоролів'я в Речі Посполитій. Проаналізовані постанови сеймиків волинської шляхти щодо каптурового судочинства.

Ключові слова: безкоролів'я, каптуровий суд, волинська шляхта, Волинське воєводство, сеймик.

Summary

Sokalska O.V. Functioning of kaptur courts in the Ukrainian lands in the last third XVI s. (on the example of the Volhynia province). – Article.

The article is devoted to organization, composition and functioning of kaptur courts which operated in a "without king" period in Rzechk Pospolita. The decisions of Volhynia gentry seymiks on the kaptur litigation are analyzed.

Key words: "without king", kaptur court, Volhynia gentry, Volhynia province, seymik.

УДК 340.15(477.5),,16/17:342.5

М.В. Журавель

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЕТЬМАНА ЗА НОРМАМИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ УГОД (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII–XVIII СТ.)

За умов становлення державно-правових інститутів України неухильно зростає інтерес до утворення та розвитку національної держави українського народу другої половини XVII ст. Як у другій половині XVII ст., так і нині Україна стикнулася з проблемою перерозподілу державної влади з метою впровадження нової ефективнішої її організації. Тому слід скористатись історичним досвідом державного будівництва. Варто звернути увагу на суть, характер і наслідки тих

державних перетворень, що сталися в органах влади України другої половини XVII ст. Такий аналіз дасть можливість краще усвідомити логіку сучасних державно-правових явищ, допоможе спрогнозувати перспективи реформування державного апарату України.

Після проголошення незалежності 1991 р. питання Української держави і права другої половини XVII ст. перебувають у центрі уваги В. Д. Гончаренка, Л. О. Зайцева, О. М. Мироненка, А. Й. Рогожина, І. П. Сафронової, І. Б. Усенка, А. Ш. Козаченка та інших вчених-правознавців. Проте детальних і всебічних досліджень, які б охоплювали весь комплекс органів державної влади й управління України-Гетьманщини, не проводилось. Останнім часом проблеми, зв'язані з організацією влади Української держави даного періоду, порушували вітчизняні історики-медієвісти О. М. Апанович, О. І. Гуржій, В. І. Сергійчук, А. С. Чайковський. Українська держава другої половини XVII ст. у контексті її взаємовідносин з Річчю Посполитою перебувала в полі зору польських істориків М. Богучки, З. Войціка, В. Серчіка та ін.

Метою статті є розкриття суті, основних характерних рис, особливостей компетенції гетьмана в українській козацькій державі в XVII–XVIII ст.ст. Відповідно до поставленої мети, основну увагу у статті зосереджено на вирішенні таких завдань:

- дослідити повноваження гетьмана за нормами козацького права;
- визначити повноваження гетьманів відповідно до україно-польських та україно-російських угод;

Впродовж другої половини XVII ст. за умов становлення держави компетенція гетьманів об'єктивно зазнала значних змін. Нестабільність гетьманської влади зумовлювалася намаганнями старшини, польського та царського уряду обмежити повноваження гетьмана і, навпаки, прагненням гетьманів максимально їх розширити. Порівняльний аналіз повноважень гетьмана за нормами козацького права та україно-польськими та україно-російськими угодами дають змогу проаналізувати місце української козацької держави в геополітичних планах Речі Посполитої та Московської держави.

Статті про устрій Війська Запорозького, прийняті генеральним урядом у липні 1648 р., стали першим нормативним актом козацької держави, який закріпив за Б. Хмельницьким повноваження глави держави. Статті надавали гетьманові законодавчі повноваження, суттєво розширили його повноваження в галузі виконавчої та судової влади.

Козацьке право визнавало за гетьманом законодавчі повноваження. Гетьман видавав універсали – правові акти, що мали силу закону. Універсал мав певний диплом. У верхній частині аркуша ставилось ім'я і титул гетьмана. Далі вказувалось, кому адресується універсал. Основну частину складав зміст розпорядження. Завершувався текст санкцією. У кінці ставилася дата і вказувалося місце прийняття універсала. Посвідчували підпис гетьмана – “рука власна” і печатка [10, с. 34-35].

За змістом розрізняють закличні, військові, адміністративні, подорожні, охоронні, підтверджуючі, податкові, митні універсали.

Гетьман очолював генеральний уряд. Він скликав та вів засідання ради старшин і ради генеральної старшини. Йому підпорядковувалися генеральні старшини та полковники. Гетьман організовував та контролював роботу гетьманської адміністрації. Розпорядження гетьмана надавали право або забороняли старшинам здійснювати ті чи інші адміністративно-господарські, наглядові функції, вимагали виконання рішень генерального уряду.

Командування збройними силами здійснював гетьман. Він складав козацький реєстр, видавав накази про передислокацію, мобілізацію чи демобілізацію козацьких полків. Наглядав за фінансуванням війська, контролював його боєздатність, приймав рішення про будівництво флоту, фортець, військових заводів. Під час війни гетьман особисто командував військом або призначав для цього наказного.

Гетьман відав питаннями зовнішньої політики. Він представляв Військо Запорозьке за кордоном, підписував міждержавні угоди та складав присягу при їх укладенні. Під керівництвом гетьмана розроблялися проекти міждержавних договорів. Він приймав зарубіжні делегації та вів з ними переговори, направляв посольства до інших країн, проводив дипломатичне листування, приймав рішення про перебування іноземців в Україні або проїзд через її територію, вирішував питання громадянства.

Управління державними фінансами – “військовим скарбом” теж здійснював гетьман. З цією метою Б. Хмельницький впровадив посаду підскарбія та організував фінансову канцелярію, призначав спеціальних збирачів податків та мита. Щоб вести незалежну фінансову політику, Б. Хмельницький у 1649 р. мав намір розпочати карбування власної монети. І. Виговський, уклавши Гадяцький трактат, домігся від Польщі права на карбування монети. П. Дорошенко карбував срібні монети у Львові. За І. Самойловича в Україні короткий час карбували “севські чехи” – монети з титулом російських царів Івана і Петра [11, с. 10]. У 1664 р. І. Брюховецький провів докорінну фінансову реформу – впровадив нову систему податків і нову форму оподаткування, призначив нових дозорців.

Гетьманові належали широкі адміністративно-господарські повноваження. На початку Визвольної війни Б. Хмельницький заборонив козакам самовільно захоплювати землі, що раніше належали польській шляхті. Такі землі перейшли у власність козацької держави і отримали назву “вільних військових маєтностей”. Право розпоряджатися ними взяв на себе гетьман. Гетьманські універсали надавали у власність монастирям, містам, козацькій старшині містечка, села, земельні угіддя, ставки, млини та ін. Гетьман надавав дозвіл або забороняв козакам, міщанам, монастирям, шляхті, селянам займатись виробничою діяльністю та підприємництвом: ситити мед, шинкувати горілкою, ловити рибу, полювати, гатити греблі, будувати млини тощо.

Під “регіментом” гетьмана перебували міста, які мали магдебурзьке право. Б. Хмельницький надавав містам захисні універсали, що забороняли полковим та сотенним урядам втручатись у справи магістратів, окрім як з дозволу генерального уряду. Гетьман санкціонував і затверджував вибори війта. Впродовж другої половини XVII ст. гетьмани завжди зберігали за собою право санкціонувати

вибори міських урядників, контролювали їх проведення, затверджували вибори. Тільки вибори київського в'їта затверджував цар.

Гетьманові належали широкі судові повноваження. Він очолював судову колегію ради старшин, а за необхідності – і колегію генерального суду. Гетьман формував склад судових колегій та виносив на їх розгляд справи. Він затверджував постанови генерального суду, смертні вироки полкових та магістратських судів, мав право помилування. Одноосібно гетьман мав право судити козаків і старшину під час військових дій за військові злочини. Підсудності гетьмана підлягали особи, яких він взяв під свою протекцію: родичі, вдови і сироти генеральних старшин та полковників, висококваліфіковані майстри, що обслуговували гетьманське господарство і палац, запрошені гетьманом іноземці. З кінця 70-х рр. XVII ст. під юрисдикцією гетьмана перебували бунчукові товариші. Гетьман делегував судові повноваження полковникам, сотникам і городовим отаманам – “добром миловати, а злом карати” [10, № 112, с. 179], або персонально доручав старшині проведення слідства та суду над злочинцями.

Таким чином, козацьке право закріпило за гетьманом досить широкі повноваження. Але все ж таки за звичаєм він формально залишався у підпорядкуванні загальної військової ради і ради старшин, які мали право затверджувати або скасовувати рішення гетьмана.

Зборівська угода 1649 р. у ст. 1 підтверджувала всі ті повноваження, які Польща надавала гетьманам у минулому, “котрих є будь-які потвердження в книгах” [1, ч. 3, с. 215]. Юрисдикція гетьмана поширювалася лише на козацьке населення Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств. Гетьман підпорядковувався безпосередньо королю. В Україні залишалася польська адміністрація, що не підлягала гетьманові. Гетьман отримав право скласти 40-тисячний козацький реєстр. У власність йому надавалось місто Чигирин. Зборівська угода закріпила за гетьманом повноваження глави козацької автономії. Угода 1649 р. не тільки не розширила компетенцію Б. Хмельницького, а, навпаки, звужувала її.

Білоцерківська угода 1651 р. передбачала ще суттєвіше обмеження компетенції гетьмана, проте вона не набрала чинності.

Намагання Речі Посполитої обмежити владу гетьмана – закономірне явище, адже вона не була зацікавлена в існуванні Української держави.

Переяславсько-Московська угода 1654 р. юридично закріпила за гетьманом всі ті повноваження, які передбачалися козацьким правом. Росія визнала право гетьмана на збір податків, на дипломатичні зносини, на формування 60-тисячного козацького війська. А отже, Переяславсько-Московська угода узаконила компетенцію гетьмана як глави суверенної держави. Однак, встановивши над Україною протекторат, царський уряд частково обмежував владу гетьмана. Гетьман мусив інформувати царя про свою зовнішньополітичну діяльність, не мав права зноситись з Туреччиною і Польщею без санкції царя і повинен був брати участь у військових діях за наказом царя. Допустившись помилки, Б. Хмельницький частину своїх повноважень добровільно передав цареві. Так, за Переяславсько-Московською угодою міста залишалися під юрисдикцією

гетьмана, але коли делегація київських міщан звернулася до Б. Хмельницького з проханням підтвердити їхні права, гетьман відіслав їх з листом-рекомендацією до царя [6, № 158, с. 241-242]. Так складається практика, за якої право міст на самоврядування підтверджувалося гетьманськими універсалами, а санкціонувалося царськими грамотами.

І. Виговському за Переяславсько-Московською угодою належала та сама компетенція, що і його попередників. Але він завжди був переконаним противником союзу з Росією, тому царський уряд обмежував його повноваження. Намагаючись зберегти і розширити владу, І. Виговський у 1657 р. уклав військово-політичний союз із Швецією, а у 1658 р. – Гадяцький трактат з Польщею. Проте Гадяцький трактат, порівняно з угодою 1654 р., навпаки, обмежував повноваження гетьмана. Він підпорядковувався польському королю (ст. 5), втрачав право на збір податків (ст. 4) та право на зовнішньополітичну діяльність (ст. 5), обмежувалася судова компетенція гетьмана (ст. 6) [2, с. 361-362]. Гетьман отримував повноваження глави української автономії – Великого князівства Руського у складі Речі Посполитої. Та, як відомо, українсько-польську угоду 1658 р. не було реалізовано.

Розширити власні повноваження намагався Ю. Хмельницький, пропонуючи Росії проект нової угоди – Жердевські статті [7, с. 78]. Але Московське посольство, скориставшись боротьбою старшинських угруповань за владу та політичною недолугістю Ю. Хмельницького, змогло нав'язати Україні вигідну для себе Переяславську угоду 1659 р. Цар визнавав повноваження гетьмана, котрі передбачалися козацьким правом. Царський уряд заборонив гетьманові призначати та звільняти старшину, що суперечило козацьким звичаям. Стаття 5 передбачала розміщення царських воевод з військами у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві й Умані [4, № 262, с. 496], що слід кваліфікувати як пряме втручання Росії у внутрішні справи України. Це тягнуло за собою суттєве обмеження влади гетьмана. Гетьман підпорядковувався цареві з питань військової стратегії, обмежувалися його судові повноваження. Стаття 9 позбавила гетьмана права на дипломатичні зносини [4, № 262, с. 495]. Норму, аналогічну ст. 9, містили всі наступні україно-російські угоди.

Таким чином, Росія Переяславською угодою 1659 р. з метою обмеження незалежності Української держави значно звузила компетенцію гетьмана. Тепер гетьман підпорядковувався цареві.

У 1660 р. Ю. Хмельницький, зазнавши поразки у війні з Польщею, змушений був укласти з нею Слободищенський трактат. За основу нової україно-польської угоди було взято Гадяцький трактат. Але Слободищенський договір, на відміну від Гадяцького, вже не передбачав створення Великого князівства Руського. Гетьман повністю підпорядковувався польському королю. За ним зберігалися ще більш вузькі військові, адміністративні та судові повноваження, порівняно з тими, що передбачалися Гадяцьким та Переяславським договорами. Чинність україно-польської угоди не визнавав царський уряд та Лівобережні полки України. Так, Слободищенський трактат започаткував процес розколу Української держави на Лівобережну у складі Росії і Правобережну у складі Польщі.

Повноваження І. Брюховецького визначалися Переяславською угодою 1659 р. Батуринські статті 1663 р., прийняті як додаткові до Переяславської угоди, компетенцію гетьмана залишили без змін. Принциповим чином повноваження І. Брюховецького змінили прийняті за його згоди Московські статті 1665 р. Ст. 1 встановила, що “от Бога врученное дело городами и землями владети и оные заступати – монархом, а не гетманом” [4, № 376, с. 616]. У полкових містах України розміщувались царські воеводи, до яких переходило адміністративне управління, збір податків, судочинство. Під юрисдикцією гетьмана залишалося лише козацьке населення. Отже, Московська угода ще більше обмежила компетенцію гетьмана та незалежність Української держави.

Але антиросійське повстання 1668 р. змусило царський уряд укласти Глухівську угоду 1669 р. Вона спиралася на Переяславську угоду 1659 р. і денонсувала умови Московського договору. Цар визнавав чинність козацького права, а отже, і ті повноваження гетьмана, що він передбачав. У зв'язку з розколом України Росія зменшила число козацького війська до 30 тисяч, чим обмежила військову владу гетьмана. Царські воеводи мали перебувати в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові й Острі, проте вони втратили адміністративну та судову владу. Збір податків покладався на гетьмана. Стаття 17 надавала гетьманові право направляти своїх представників на переговори Росії з іншими державами в тих випадках, коли це стосуватиметься України. З ініціативи старшини Глухівська угода узаконила звичай, що передбачав обмеження повноважень гетьмана радою старшин. Стаття 6 заборонила гетьманові одноосібно розпоряджатися маєтностями та звертатися до царя з клопотаннями про надання дворянства [4, № 447, с. 810]. Гетьман мав право здійснювати судочинство тільки у складі судової колегії. А ст. 19 передбачала впровадження контролю старшини за діяльністю гетьмана [4, № 447, с. 815]. Глухівські статті брались за основу при укладенні нових україно-російських угод другої половини XVII ст. [7, с. 110], які, крім існуючих, встановили нові обмеження влади гетьмана. Так, за Конотопською угодою та Переяславською угодою 1674 р., гетьман не мав права позбавляти старшин займаних посад і чинити над ними суд. Стаття 22 Коломацької угоди заборонила гетьманові без ради старшин встановлювати податки [5, № 1254, с. 879].

Отже, україно-російські угоди узаконили козацький звичай, що вимагав колегіального вирішення найважливіших адміністративних, військових, фінансових, судових та інших справ, закріпили підконтрольність гетьмана раді старшин. Гетьманам не вдалось розширити свою компетенцію та закріпити її законодавчим чином через протидію старшини.

Коломацька угода 1687 р. передбачала обмеження повноважень гетьмана царським урядом. Стаття 11 заборонила гетьманові без санкції царя звільняти генеральних старшин [5, № 1254, с. 875]. Царський уряд встановлював власний контроль над гетьманом і направляв до Батурина стрілецький полк. Гетьман втрачав право “без государского указа” конфісковувати старшинські маєтки та лишати старшину привілеїв, наданих царськими грамотами [5, № 1254, с. 872]. Особливої уваги заслуговує ст. 19 Коломацької угоди. Вона вимагала, щоб

“никто не подавал голосов, что малороссийский край гетманского регимента ...” [5, № 1254, с. 878]. Це означало, що дана стаття формально скасовувала Українську державність і повноваження гетьмана як глави держави. Проте до початку XVIII ст. вона залишалася не реалізованою.

Отже, демократичні принципи козацького права стали на перешкоді розширення повноважень гетьмана. Тому гетьмани, укладаючи угоди з Польщею та з Росією, намагалися законодавчим чином закріпити не тільки Українську державність, а і більш широкі власні повноваження. Аналіз україно-польських та україно-російських угод дає підстави дійти висновку, що найширшу компетенцію гетьмана в другій половині XVII ст. законодавчо закріпила Переяславсько-Московська угода 1654 р. Тільки Б. Хмельницькому вдалось узаконити повноваження глави суверенної держави.

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський ; редкол.: П. С. Сохань [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 8 : Роки 1626 – 1650.
2. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський ; редкол.: П. С. Сохань [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1998. – Т. 10 : Роки 1657 – 1658.
3. Центральний державний історичний архів України в Києві. – Ф. 220: Універсали гетьманів старшині. – Оп. 1. – Спр. 153, 156, 159, 169, 175, 178, 208, 210, 214, 217, 218, 221, 229, 230, 231; Ф. 222: Універсали гетьманів про призначення на посади. – Оп. 1. – Спр. 135, 395, 497; Ф. 1407: Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів. – Оп. 1. – Спр. 61-65; Оп. 2. – Спр. 53, 55, 58, 59, 60, 175, 179; Ф. КМФ-41: Малороссийский приказ, хранящийся в Центральном государственном архиве древних актов России (мікрофільмокопія). – Оп. 1. – Спр. 19, 24, 26, 76, 136, 204, 206; Ф. 51: Генеральна військова канцелярія. – Оп. 3. – Спр. 25, 18584; Ф. 72: Гадяцька полкова канцелярія. – Оп. 1. – Спр. 1; Ф. 2218: Корсунська полкова канцелярія. – Оп. 1. – Спр. 1-4; Ф. 64: Сотенні канцелярії. – Оп. 1. – Спр. 94, 590, 1115; Ф. 159: Прилуцький Гусинський Троїцький монастир. – Оп. 1. – Спр. 8, 9; Ф. 137: Лубенський Мгарський монастир. – Оп. 1. – Спр. 127; Ф. 2236: Колекція ксерокопій з фондів національного архіву Швеції, що стосуються історії України (1654 – 1747 рр.). – Оп. 1. – Спр. 3, 5, 6, 13, 15, 96, 101, 102.
4. Полное собрание законов Российской империи с 1649 по 1675 г. – СПб. : Тип. II отд. собств. Его Имп. Величества канцелярии, 1830. – Т. 1.
5. Полное собрание законов Российской империи. 1676 – 1688 гг. – СПб. : Тип. II отд. собств. Его Имп. Величества канцелярии, 1830. – Т. 2.
6. Документи Богдана Хмельницького 1648 – 1657 рр. / упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
7. Яковлів А. Україно-московські договори в XVII – XVIII віках / А. Яковлів // Праці Укр. наук. ін-ту. – Варшава, 1934. – Кн. 3.
8. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / передм. М. Грушевського та К. Лазаревської; Укр. архів; Археогр. Комісія Всеукр. акад. наук. – К. : ВУАН, 1929. – Т. 1.
9. Ершкін Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ершкін. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983.
10. Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657: Матеріали до історії українського дипломатію / упор. І. Крип'якевич, І. Бутич; редкол. В. Смолій [та ін.]. – К. : Альтернативи, 1998. – (Сер. I).
11. Чернов Є. І. Про грошовий обіг на Україні у XVII ст. / Є. І. Чернов // Іст. джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2.

Анотація

Журавель М.В. Порівняльний аналіз повноважень гетьмана за нормами українсько-польських та українсько-російських угод (друга половина XVII–XVIII ст.). – Стаття.

Особлива увага приділяється зовнішньому фактору формування вищих органів влади в Гетьманщині – Московії та Речі Посполитій та їх впливові на перерозподіл повноважень між старшиною та гетьманами, а також геополітичним прагненням цих держав стосовно української козацької держави. Аналіз українсько-польських та українсько-російських угод дає підстави дійти висновку, що найширшу компетенцію гетьмана законодавчо закріпила Переяславсько-Московська угода 1654 р.

Ключові слова: Гетьманщина, генеральна старшина, старшинська рада, гетьман.

Summary

Zhuravel M.V. Comparative Analysis of Hetman Powers according to Norms of the Ukrainian-Polish and Ukrainian-Russian Agreements (second half of the XVII–XVIII century). – Article.

The special attention is spared to the external factor of forming of higher power organs in Hetmanshchina – Muscovy and Rich Pospolita and their influence on the redistribution of powers between foremen and hetman, and to geopolitical aspiration of these states in relation to the Ukrainian Cossack state. The analysis of the Ukrainian-Polish and Ukrainian-Russian agreements grounds to come to the conclusion, that the widest competence of hetman was legislatively fastened Pereyaslav-Moscow agreement in 1654.

Key words: Hetmanshchina, general foremen, foremen council, hetman.

УДК 340.15(477.5),,16/17":342.5

В.Н. Патлачук

МІСЦЕ ГЕТЬМАНА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВЛАДИ ГЕТЬМАНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

Після укладання Переяславсько-Московського договору 1654 р., протягом другої половини XVII–XVIII ст., обсяг повноважень і роль влади гетьмана знаходилися у прямому зв'язку з обсягом суверенітету держави і були показником ступеня незалежності Гетьманщини. Сама ж держава перебувала у стані хитання від суверенної держави до автономії у складі Московської держави.

У договорі 1654 р. влада гетьмана нічим не обмежувалася. Фактично у 1654–1657 рр. залежність України від Росії зводилася до двох формальних ознак: сплата податків до царської казни і необхідність звітувати про приїзд іноземних посольств. Реально цих умов ніхто не дотримувався: в Україні взагалі не існувало налагодженої системи збирання податків, а того, що надходило, ледве вистачало на військові витрати. Отже, грошей Москва не отримувала,